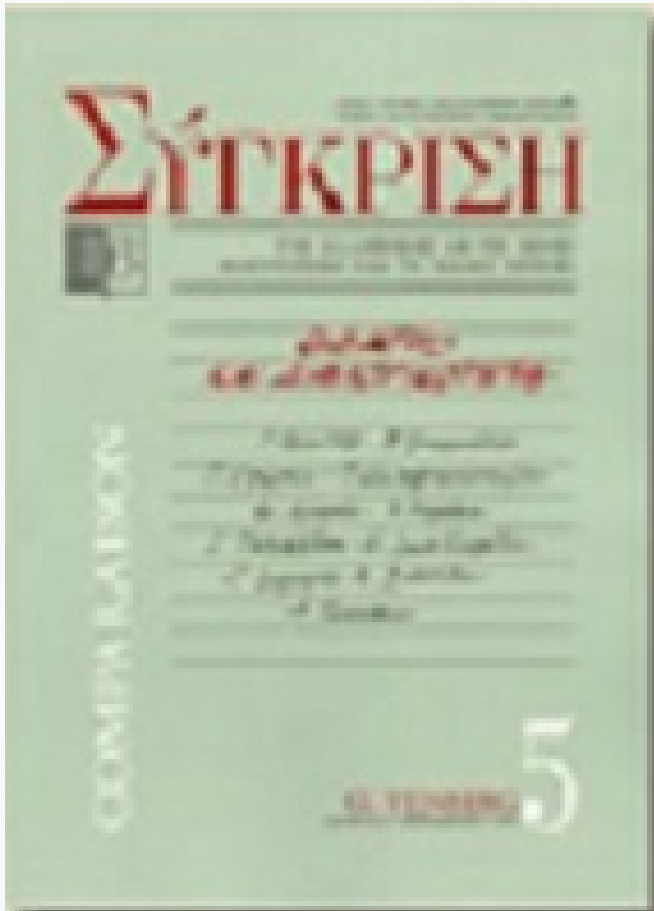

Σύγκριση

Τόμ. 5 (1993)

Επιστολές του Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου και η Γνωριμία των Γραμμάτων μας στο Εξωτερικό

Εμμανουήλ Κριαράς

doi: [10.12681/comparison.10684](https://doi.org/10.12681/comparison.10684)

Copyright © 2016, Εμμανουήλ Κριαράς

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κριαράς Ε. (2017). Επιστολές του Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου και η Γνωριμία των Γραμμάτων μας στο Εξωτερικό. *Σύγκριση*, 5, 7-13. <https://doi.org/10.12681/comparison.10684>

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΚΡΙΑΡΑΣ

*Επιστολές του Ι. Μ. Παναγιωτόπουλου
και η Γνωριμία των Γραμμάτων μας στο Εξωτερικό*

ΟΝ ΠΕΡΑΣΜΕΝΟ ΑΠΡΙΛΙΟ ΣΥΜΠΛΗΡΩΘΗΚΑΝ ΔΕΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟ θάνατο του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου. Πριν από λίγα χρόνια, τιμώντας τη μνήμη του εκλεκτού λογοτέχνη και κριτικού, αλλά και εγκάρδιου φίλου, επιμελήθηκα τόμο αφιερωμένο σ' αυτόν και το έργο του, όπου συνεργάστηκαν σημαντικοί μελετητές των γραμμάτων μας (έκδ. Μαλλιάρης-Παιδεία, Θεσσαλονίκη). Ανασκαλεύοντας τελευταία φακέλους προσωπικής αλληλογραφίας μου με πνευματικά πρόσωπα των τελευταίων δεκαετιών βρέθηκα μπροστά σε γράμματα του Παναγιωτόπουλου, που μερικά απ' αυτά θίγουν θέματα πνευματικά και μάλιστα σε σχέση με τη γνωριμία νεοελληνικών λογοτεχνικών κειμένων σε χώρες της ευρωπαϊκής ηπείρου. Υπάρχει γράμμα του Παναγιωτόπουλου (9 Φεβρουαρίου 1967) που αφορά τη μετάφραση στα ουγγρικά από την κ. Szöllösy τριών διηγημάτων του στο ουγγρικό περιοδικό *Nagy Világ* (Ιανουάριος 1967). Στο γράμμα αυτό αναφέρεται ότι μέσα στο 1967 θα τυπωθεί στα ουγγρικά και η *Χαμοζωή*. Ο Παναγιωτόπουλος πάντως δεν παρουσιάζεται ευχαριστημένος γιατί προσπάθειες εκεί του Octave Merlier και του André Mirambel δεν είχαν ουσιαστικό αποτέλεσμα. Δημοσιεύω το κείμενο του γράμματος διατηρώντας βέβαια την ορθογραφία του, προσαρμόζοντας όμως το τονικό σύστημα σε όσα σήμερα ισχύουν. Το ίδιο κάνω και στα αποσπάσματα και άλλων επιστολών του Παναγιωτόπουλου που δημοσιεύω πιο κάτω.

Αγαπητέ μου Μανόλη,

Αθήνα, 9.2.67

Πήρα το γράμμα σου και σ' ευχαριστώ κ' εγώ για τα καλά που μου απευθύνει η αδερφική σου καρδιά. Ευχόμαστε να είναι η διαμονή σας

στο Παρίσι ευχάριστη. Καρποφόρα θα είναι — δεν υπάρχει αμφιβολία.

Η «ουγγρική», όπως γράφει η ίδια, μεταφράστριά μου κ. Szöllösy έδωσε στο περιοδικό *Nagy Vilag* τρία διηγήματά μου («Το μακρινό νησί», «Ηλιόγευμα», «Επεισόδιο») μ' ένα βιβλιογραφικοκριτικό σημείωμα για μένα: δημοσιευτήκανε στο τεύχος του Ιανουαρίου. Τώρα μαθαίνω, από το εσώκλειστο απόκομμα (σου το στέλνω, δεν το χρειάζομαι άλλο), πως θα τυπωθεί φέτος η *Χαμοζωή*. Αυτά είναι δικά σου κατορθώματα, Μανόλη. Της αδερφικής σου αγάπης.

Στο Παρίσι, φυσικά, δεν είμαι τυχερός ίσαμε τώρα. Ο Hibon έχει μεταφράσει έξοχα το *Παράθυρο του Κόσμου*, ο Mirambel (του λες τα χαιρετίσματά μου) ανέλαβε να γράψει πρόλογο στη γαλλική μετάφραση, ο Merlier πήγε και βρήκε προσωπικά, όπως μου έλεγε, εδώ στην Αθήνα, το διευθυντή του *Mercure de France*, αλλά δεν έγινε τίποτα. Τώρα ο Merlier² λογαριάζει να εκδώσει περιοδικό και προς το τέλος του '68 να τυπώσει μέσα εκεί ολόκληρο το *Παράθυρο του Κόσμου* και να το βγάλουμε ύστερα σε ανάτυπα... Στο αναμεταξύ, κατά σύσταση θερμής της κυρίας Ullman, συγγενούς του Calman-Lévy, που τη συνάντησα στη Λισαβόνα, έστειλα τους «Αιχμαλώτους», σε καλή γαλλική μετάφραση. Περιμένω την απόκρισή τους.

Σας φιλούμε όλους θερμά και σένα και την Τιτίκα.

Γιάννης

Υ.Γ. Ολόθερμους χαιρετισμούς στους ευγενικότατους Σπυριδιάκηδες.

Βρισκόμουν τότε με τη γυναίκα μου στο Παρίσι με εκπαιδευτική άδεια από το τέλος του 1966. Ο Παναγιωτόπουλος μου γράφει στις 12 Μαρτίου 1967. Εντωμεταξύ έχει δημοσιευθεί το μικρό μου βιβλίο: István SÖTÉZ, *Η Ουγγρική Λογοτεχνία: Γεγονότα και Προβλήματα*, μετάφραση, προλεγόμενα και σημειώσεις Εμμανουήλ Κριαρά, [Αριστοτέλειον Πανεπιστήμιον Θεσσαλονίκης], Θεσσαλονίκη 1967. Ο Παναγιωτόπουλος έχει λάβει βέβαια αντίτυπο του βιβλίου που είναι καρπός ολιγοήμερης διαμονής μου στη Βουδαπέστη με την ευκαιρία ανταλλαγής πανεπιστημιακών καθηγητών μεταξύ Ελλάδας και Ουγγαρίας. Είχα κληθεί εκεί για διαλέξεις σχετικά με τη μεσαιωνική και νέα ελληνική γραμματεία. Είχε μάλιστα προκληθεί τότε σε ορισμένους κύκλους με τις σχετικές επαφές μου κάποιο ενδιαφέρον για τη νεοελληνική λογοτεχνία της εποχής. Αυτό το γεγονός υπαινίσσεται στο γράμμα του και ο Παναγιωτόπουλος.

Αθήνα, 9. 2. 67

Αγαπητέ μου Μανώλη,

Πέρα το γράμμα σου και οι εισηρήσεις σου για τα μαθήματα με εκπέδισα ή εκπέδισα σου μαθήματα. Ειχόμαστε να είναι η δια-
αμφισβήτηση.

Η «οιγρητική», όπως γράφεται ή ήδω, μεταφράζεται με «οιγρητική» ήδω, οι περιόδους «Nagy Világ» (οι διηγήσεις με «Το μαγικό νύχτι», «Ηλίουφάνη», «Σπασίδο») με ένα βιβλίο γραμματικού σημειώματα για την διηγητική σε λένω, όπως το «βιβλίο επινόηση» (που το έγραψε, δεν το χρεώ-
το με κληρο, και θα ληφθεί φίλος ή «Χρηστά». Αλλά είναι ακόμα
σαν κληρονομικό, Μανώλη. Τα εκπέδισα σου είναι.

Στο Πάρι, φυσικά, δεν είναι τίποτα άλλο. Ο διήγοι έχει μεταφράσει το «Το παραδοξολόγισμα», ο Mirambel (το διε-
κέ χειροποίητο μου) ακόμα να γράψει αφήγησες για γαλλικά μαθή-
ματα, ο Merlier την και την επινόηση, όπως με την, εβ-
οίον Ανδρέα, το βιβλίο τα «Merveilles de France», κλπ. Δύο ή τρεις
Από το Πάρι ο Merlier διασχίζει να ειναι σε αεροπορικό και από
το ίδιο τα 68 να ληφθεί μέσα στην ηρώματα, παραδοξολο-
γικά και να το βράσει ηδω σε κίελο... Το εκπέδισα
κατά το δικό σου θεωρεί ότι, με τις Vllman, άρρητων Galman-Lodovici
τι συνέλιστα σου διασχίσει, είναι τα «Αίχμηρική», σε υφή της-
ρική μεταφράσει, Πρωτότομο ή Κριτική της.

Σε φησύνει η σου θεωρία και είναι και ίσως
τίτλους

Γιάννης

Ν. Γ. Οργανισμός χειροποίητος σε ελληνική Σπουδών.

ΣΥΓΚΡΙΣΗ / COMPARAISON 5 (1993)

Οι μνημονευόμενοι στο γράμμα Octave Merlier και André Mirambel είναι γνωστοί πανεπιστημιακοί Γάλλοι νεοελληνιστές και θερμοί φίλοι της Ελλάδας και των νεοελληνικών γραμμάτων. Ο πρώτος (1897-1976) έδρασε κυρίως στην Ελλάδα πριν καταλάβει πανεπιστημιακή έδρα στο

Aix-en-Provence και ο δεύτερος (1900-1970) δίδαξε τα νέα ελληνικά και στην Ecole des langues orientales ως διάδοχος του Ψυχάρη και στη Σορμπόνη. Ο Hibon είχε ξεκινήσει νεοελληνιστής ως μαθητής του Octave Merlier στη Γαλλία.

Σε ένα άλλο γράμμα του προς εμένα, γραμμένο ένα μήνα αργότερα (12 Μαρτίου 1967), μνημονεύει ορισμένα μεταφράσματά μου σχετικά με την ουγγρική λογοτεχνία. «Πήρα, μου γράφει, τα μελετήματά σου. Για το ουγγρικό ελογάριαζα να γράψω και μ' επρόλαβε ο Χάρης. Αλλά θα βρω, αργότερα, τον τρόπο κ' εγώ. Χάρη στη δική σου αγάπη», συνεχίζει, «απόκτησα στη Βουδαπέστη φίλους θερμούς και πιστούς. Ελπίζω να έχεις επιστρέψει ήδη από τη Βιέννη. Σε μακαρίζω για τα πυκνά και γόνιμα ταξίδια σου». Πράγματι ο Πέτρος Χάρης είχε δημοσιεύσει στις 5 Μαρτίου 1967 στην *Ελευθερία* βιβλιοκριτικό σημείωμα για τα μεταφράσματά μου. Συμφωνούσε και με τη μεταφραστική πρωτοβουλία μου και με τις βασικές απόψεις του συγγραφέα που μελετήματά του είχα μεταφράσει στη γλώσσα μας.

Με την ευκαιρία σημειώνω και τούτο. Ψάχνοντας στα χαρτιά μου της εποχής εκείνης βρίσκω γράμμα του μακαρίτη φίλου μου νεοελληνιστή Kálmán Szabó (μας άφησε πολύ πρόωρα), με ημερομηνία 6 Φεβρουαρίου 1967. Συμπίπτει σχεδόν απολύτως από άποψη χρονολογίας με τα παραπάνω γράμματα του Παναγιωτόπουλου. Παρουσιάζει ενδιαφέρον γιατί σχετίζεται με την προσπάθειά μου γνωριμίας των νεοελληνικών γραμμάτων στον ουγγρικό πνευματικό χώρο. Σημειώνω ότι το ενδιαφέρον στην Ουγγαρία προς τις ξένες λογοτεχνίες ήταν (και είναι, πιστεύω) αναμφισβήτητο. Όπως σημειώνω στα προλεγόμενα του μεταφραστικού δημοσιεύματός μου (σ. 9), «στη Βουδαπέστη εκδίδεται σοβαρό περιοδικό —*Nagynilág* (= Οικουμένη) είναι ο τίτλος του— με τη διεύθυνση καθηγητή του Πανεπιστημίου της Βουδαπέστης, του Laszló Kardos, που διδάσκει παγκόσμια λογοτεχνία. Το περιοδικό αυτό έχει έργο να δημοσιεύει μεταφράσεις πεζών και έμμετρων λογοτεχνημάτων από όλες τις λογοτεχνίες του κόσμου — χωρίς να εξαιρεί τη δική μας (έχει ήδη δημοσιεύσει ποιήματα του Καβάφη, του Σεφέρη, του Βάρναλη, του Ρίτσου και άλλων)». Γράφει λοιπόν ο Kálmán Szabó στο γράμμα του ότι η γυναίκα του Βαγγελιώ (είχε φύγει μικρό παιδί από τη Βόρεια Ελλάδα στα χρόνια του εμφύλιου πολέμου και είχε εγκατασταθεί στην Ουγγαρία) «δουλεύει στο Κρατικό Αρχείο και τον ελεύθερο

καιρό της τον περνά διαβάζοντας ελληνικά έργα που παίρνουμε απ' τον κύριο Χατζή [το Δημήτρη Χατζή, που βρισκόταν τότε στην Ουγγαρία] και έτσι με βοηθάει πολύ στην εκλογή έργων που συσταίνουμε στους εκδοτικούς οίκους. Επίσης», συνεχίζει ο Szabó, «αρχίσαμε μαζί την μελέτη των έργων του Τριανταφυλλίδη, που μας είναι απαραίτητα και πάρα πολύ χρήσιμα για να μάθουμε επιτέλους την ελληνική γλώσσα. Και αν αυτό πετύχει, θα το χρωστάμε σε σας. Και σας ευχαριστούμε ακόμα μια φορά». Τους είχα στείλει και λογοτεχνικά και επιστημονικά (γραμματολογικά) και άλλα κείμενα που θα μπορούσαν καλύτερα να τους κατατοπίσουν και να κινήσουν τη μεταφραστική τους δραστηριότητα. Στο γράμμα του ο Szabó συνεχίζει παρέχοντάς μου πληροφορίες για τις μεταφραστικές του ασχολίες από τη νεοελληνική λογοτεχνία. «Αρχισα τη μετάφραση», συνεχίζει, «του μυθιστορήματος του Σαμαράκη *Το Λάθος*, που πρόκειται να εκδοθεί στον εκδοτικό οίκο "Europa". Το διήγημα "Το Ποτάμι" του Σαμαράκη και "Η Δικαίωση" του Πλασκοβίτη εκδίδονται φέτος σε παγκόσμια ανθολογία διηγημάτων. Ο Ζορμπάς την άνοιξη θα βρίσκεται στα βιβλιοπωλεία. Το σχέδιο προγράμματος εκδόσεων ελληνικών έργων του 1967-68 είναι σχεδόν έτοιμο απ' τους εκδοτικούς οίκους και χαιρόμαστε πολύ που ανάμεσα στα μεταφραζόμενα έργα βρίσκεται και η *Χαμοζωή*». Είχα συστήσει στο φίλο μου το Szabó να γράψει μελέτη σχετικά με την καλλιέργεια των νεοελληνικών μελετών στην Ουγγαρία στον αιώνα μας. Ο Ούγγρος μελετητής μου γράφει στην επιστολή του: «Ούτε δεν [sic] ξέχασα την μελέτη για την ιστορία της εν Ουγγαρία νεοελληνικής φιλολογίας, που θα μπορέσω να τη γράψω το καλοκαίρι». Όμως δεν τελειώνουν οι πληροφορίες που μου δίνει ο Szabó. Μου προσθέτει στο γράμμα του: «Εκδόθηκε στην μετάφραση του Papp Árpád [τον είχα γνωρίσει κατά την εκεί διαμονή μου] η *Ζωή εν Τάφω* του Μυριβήλη». Το γράμμα το υπογράφει ο Szabó και η γυναίκα του Βαγγελιώ.

Δεν έχω την πρόθεση να σχολιάσω εκτενέστερα τις πληροφορίες του Szabó και του Παναγιωτόπουλου. Αρκεί η ανακοίνωσή τους, που, νομίζω, παρουσιάζει ενδιαφέρον για όσους παρακολουθούν τις τύχες των γραμμάτων μας στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Δεν είμαι ενήμερος της εξέλιξης που είχε η γνωριμία των ξένων πνευματικών κύκλων με τη λογοτεχνία μας, και μάλιστα σε χώρες που η γλώσσα τους έχει περιορισμένη ακτινοβολία. Θα μπορούσε όμως να πει κανείς ότι από την εποχή στην οποία αναφέρονται τα γράμματα που

με απασχολούν η λογοτεχνία μας έγινε διεθνώς γνωστότερη. Ας ελπίσομε ότι σε μια ευρύτερη γνωριμία της από το ευρωπαϊκό πνευματικό κοινό θα συντελέσει σε κάποιο μέτρο και η δραστηριότητα της ιδρυμένης το 1987 «Εταιρείας Γενικής και Συγκριτικής Γραμματολογίας», που ακριβώς έργο της έχει την προαγωγή των συγκριτικών φιλολογικών ερευνών και την ενίσχυση των λογοτεχνικών και πνευματικών σχέσεων της χώρας μας με τις άλλες χώρες του κόσμου. Η Εταιρεία αυτή στα τέλη Νοεμβρίου 1991 οργάνωσε το πρώτο διεθνές συνέδριό της στην Αθήνα.

Στη γνωριμία των γραμμάτων μας και πέρα από τα ελληνικά σύνορα αναφέρεται και άλλο γράμμα του Παναγιωτόπουλου, σταλμένο μερικά χρόνια αργότερα (20.7.1972) από τον Ύψο της Κέρκυρας. Απαντούσε σε δικό μου γράμμα όπου του έγραφα ότι η νέα ελληνική λογοτεχνία αγνοείται και σε γενικότερα ιστορικά έργα ευρωπαϊκής λογοτεχνίας. Είχα υπόψη μου έργο του Γάλλου καθηγητή Paul van Tieghem, αναφερόμενο στην ιστορία της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας των χρόνων μετά την Αναγέννηση, καθώς και άλλα ομοειδή και συγγενικά. Στο γράμμα του Παναγιωτόπουλου αναφέρονται και ονόματα λογοτεχνών που είναι από καιρούς μακριά μας και δεν εμποδίζουν τη δημοσίευσή τους. Είναι τα ακόλουθα: Καζαντζάκης, Καβάφης, Τερζάκης, Βενέζης, Πρεβελάκης, Μυριβήλης, Χατζής. Από τους μνημονευόμενους μελετητές (Γεωργιάκας, Μαλλέρος, Καμαρινέα, Didier) μόνο οι δύο τελευταίοι βρίσκονται στη ζωή και υπηρετούν τα γράμματά μας στη Γερμανία η πρώτη και στη Χιλή ο δεύτερος.

Μου απαντά λοιπόν ο Παναγιωτόπουλος: «Έχεις δίκιο να γράφεις πως αγνοούνται τα ελληνικά πρόσωπα και πράγματα στον έξω κόσμο. Για τούτο και εγώ προσωπικά δεν ξεγελιούμαι. Μόνο ο Καζαντζάκης πέρασε το φράγμα του ήχου. Και κατά μέρος ο Καβάφης. Και κατά μικρότερο μέρος ο Σεφέρης. Όλοι εμείς οι άλλοι, όσο κι αν μεταφραστούμε, απομένουμε ασάλευτοι στον τόπο μας. Δεν το γράφω με πίκρα, απλώς διαπιστώνω την πραγματικότητα. Να, μόλις βγήκε στη Βαρκελώνη ένας λαμπρός τόμος με πέντε ελληνικά αφηγήματα: “Στοργή” του Τερζάκη, “Θεώνυχος και Μνησαρέτη” του Βενέζη, “Χρονικό μιας Πολιτείας” του Πρεβελάκη, “Ο Βασίλης ο Αρβανίτης” του Μυριβήλη, η “Χαμοζωή” η δική μου. Επίσης ο Φώτης ο Μαλλέρος (τον ξέρεις) ανέθεσε στο νεοελληνιστή Didier να μεταφράσει τους *Σκληρούς Καιρούς*,

που θα τυπωθούν στη Χιλή σύντομα (είναι και το βιβλίο μικρό). Από τη Βουδαπέστη είχα την *Ανθολογία* του Χατζή (μεροληπτική βέβαια, αλλά το να μη λείπεις είναι ένα σημάδι). Κάθε τόσο μου έρχονται μηνύματα. Ξέρεις τίποτε για το μεγάλο νεοελληνικό-αγγλικό λεξικό που ετοιμάζει ο Γεωργακάς και θα το τυπώσει στο Δ. Βερολίνο (έχει συμβόλαιο); Μου έγραψε από τη Βόρεια Ντακότα (εκεί διδάσκει), μου έστειλε και δυο-τρία γράμματα και αποσπάσματα του Λεξικού. Συχνά μνημονεύει εκφράσεις μου. Τώρα βρίσκεται στην Ελλάδα. Συναντηθήκαμε. Για σένα μιλάει με το μεγαλύτερο θαυμασμό. Μου έκαμε πολύ καλή εντύπωση. Αλλά όλα αυτά για μας». Και συνεχίζει το γράμμα του ο Παναγιωτόπουλος με προσωπικότερα.

Δε θα σχολιάσω το γράμμα. Νομίζω πάντως ότι παρουσιάζει και αυτό ιδιαίτερο ενδιαφέρον με τις πληροφορίες που παρέχει.

Σ η μ ε ι ώ σ ε ι ς

1. Ας σημειώσω εδώ ότι ο αλησμόνητος φίλος μου Δημήτρης Χατζής έχοντας ασφαλώς πρότυπο το ουγγρικό αυτό περιοδικό θέλησε να δημιουργήσει ανάλογο στην Ελλάδα και ίδρυσε το *Πρίσμα*, του οποίου όμως δεν ευτύχησε να εκδώσει παρά ελάχιστα

τεύχη, γιατί πρόωρα έφυγε από κοντά μας.

2. Για τον Octave Merlier και τον André Mirambel βλ. άρθρα του Πασχάλη ΚΙΤΡΟΜΗΛΙΔΗ και του Θανάση ΝΑΚΑ (αντιστοιχώς) στο *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό* της «Εκδοτικής Αθηνών».

R é s u m é

Emmanuel KRIARAS, *Lettres de I.M. Panayotopoulos et la connaissance de notre littérature à l'étranger*

Les lettres de l'écrivain I.M. Panayotopoulos au professeur Emmanuel Kriaras, publiées ici, témoignent, d'une part, des relations d'estime et d'amitié entre les deux hommes, et, d'autre part, de l'audience de la littérature néohellénique auprès du public européen.

